

Книгата за Синтипа в България: ръкописни и печатни версии

Роберто Адинолфи
(Неапол)

Книга за Синтипа или *Повест за седемте мъдреци* представлява сборник от разкази с ирански произход, вмъкнати в обща наративна рамка. Историята представя съдбата на царски син, осъден на смърт от баща си заради клеветата на една наложница. В такъв контекст са ситуирани разказите, представяни на царя от седем придворни философи с цел да го убедят да отмени присъдата, и от наложницата, чиято цел е точно обратната. Местоположението и името на царя варират в различните редакции, но в най-старите версии става дума за двора на персийския цар Кир, така е и в южнославянските и балканските текстове.

Съществуването на цикъла е засвидетелствано още в Ранното средновековие и произходът му е един доста спорен и дискутиран въпрос: една от двете основни школи поддържа индийския произход¹, а другата, развила се най-вече след статията на Пери през 1959 г., посочва за люлка на този сборник Персия². Освен това съществува „еврейска хипоте-

¹ A. L. A. Loiselieure Delongchamps, *Essai sur les fables indiennes et sur leur introduction en Europe*, Paris 1838, с. 80–180; Th. Benfey: «Einige Bemerkungen über das Indische original der zum Kreise der Sieben Weisen Meister gehörigen Schriften», *Mélanges asiatiques tirés du bulletin historico-philologique de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersburg* III (1857), с. 170–203; *Pantschatantra: fünf Bücher indischer Fabeln, Marchen und Erzählungen | aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen*, Leipzig 1859, *passim*; «Beiträge zur Geschichte der Verbreitung der indischen Sammlungen von Fabeln und Erzählungen; ursprüngliche Grundlage der Sieben Weisen Meister», *Orient und Occident* III, Göttingen 1860, с. 171–180; D. Comparetti: *Intorno al Libro dei Sette Savi di Roma: osservazioni*, Pisa 1865 (изв. от *Revista Italiana* n. 225, 226, 232), с. 12; *Ricerche intorno al Libro di Sindibâd*, Milano 1869 (изв. от *Memorie del R. Istituto Lombardo di Scienze e Lettere* XI, II della serie III), с. 1–3, 20–28; *Researches respecting the Book of Sindibâd (Folk-lore Society ... Publications ...)*, 9), transl. from the It. by H.C. Coote, London, Pub. for the Folk-lore Society, 1882, с. 1–5, 37–52; Гринцер, П. А., *Древноиндийская проза (обрамленная повесть)*, Москва, 1963, с. 193 и следващите; Hari S. Upadhyaya, «Indic Background of the Book of Sindibad», *Asian Folklore Studies* XXVII/1 (1968), с. 101–129.

² B. E. Perry, «The Origin of the *Book of Sindbad*», *Fabula* III (1959), с. 1–94. Срв. S. Belcher, «The diffusion of the *Book of Sindbâd*», *Fabula* XXVIII/1–2 (1987), с. 34–49.

за“, поддържана от Касел³ и Епщайн⁴, и „питагорейска“ с поддръжник Кара дьо Во⁵.

Стигналите до нас текстове включват: сирийска версия (датираща от около X в.) и гръко-византийска (XI в.); три персийски версии: *Синдбад наме* от Мухаммед аз Захири ас-Самарканди (1160–61), едноименно съчинение в стихове (XIV в.) и една сбита версия, съдържаща се в *Туту-наме* от Нахшаби (XIV в.); еврейска *Mišlê Sendebār* (XII–XIII в.); късни арабски версии, попаднали в някои редакции на *Хуляда и една нощ*; кастилска версия, преведена от арабски: *Libro de los engannos, et assayamentos de las mugeres* (1253). Наред с тези съществуват и някои вторично появили се версии като например: *Деветте везира* или Бахтияр-наме⁶, преработка на темата с персийски произход след това преведена на различни азиатски езици; *Четиридесетте везира* на турски език, чийто автор е Шейх Зада (Chék Zadé), живял по времето на Мурад II (1421–1451), на когото са посветени тези разкази⁷. По неустановени пътища около XII в. творбата се разпростира и на Запад, където се разделя в две линии – *Dolopathos* и *Повест за седемте римски мъдреци* – и двете ясно разграничени от споменатите ориенталски версии. *Повест за седемте римски мъдреци* намира широко разпространение в Европа⁸.

Балканските текстове, върху които ще се спрем, водят началото си от гръко-сирийската традиция на творбата, което налага един бърз преглед на нейните етапи.

³ P. Cassel, *Mischle Sindbad, Secundus-Syntipas*, Berlin 1891, с. 60.

⁴ M. Epstein, *Tales of Sendebār: Mishle Sendebār* [romanized]. *An edition and trans. of the Hebrew version of the Seven sages, based on unpublished manuscripts*, by M. Epstein (*Judaica: texts and translations*, 1st ser., 2), Philadelphia 1967, с. 31–37.

⁵ Ученият свързва някои мотиви с питагорейската доктрина. Вж: *Encyclopédie de l'Islam: dictionnaire géographique, ethnographique et biographique des peuples musulmans. Publié avec le concours des principaux orientalistes par M.Th. Houtsma et al.*, Leyde / Paris, 1913–1934, том 4, 1927, с. 454; срв. Perry, *The Origin of the Book of Sindbad*, цит. съч., с. 88.

⁶ *The Bakhtyār Nāma: a Persian romance. Translated from a Manuscript Text*, by Sir William Ouseley. Edited, with Introduction and Notes, by W. A. Clouston, editor of „Arabian Poetry for English Readers. Privately printed, 1873.

⁷ E. Wilson, *Turkish Literature Comprising Fables, Belles-Lettres and Sacred Traditions, translated into English for the First Time, with a special Introduction by Epiphanius Wilson, A.M., Revised Edition*, London: New York, 1901, с. VI. Вж. по този въпрос: M. Belletête, *Les quarante vizirs*. – В: *Contes turcs en langue turque, extraits du roman intitulé Les quarante vizirs*. Paris, 1812; W. Behrnauer, Fr. Adolf. *Die vierzig Wesire oder weisen Meister: Ein altmorgenländischer Sittenroman*, Leipzig 1851; E. J. W. Gibb, *The History of the Forty Vezirs or the Story of the Forty Morns and Eves*, London 1886; W. Eberhard, P. N. Boratav, *Typen türkischer Volksmärchen. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission, 5.)*, Wiesbaden 1953.

⁸ За справка вж: V. Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1885*, VIII, Liège – Leipzig, 1904, с. 13–17; *The Seven sages of Rome and the Book of Sindbad: an analytical bibliography*, H. R. Runte – J. K. Wikeley – A. J. Farrell, with the collaboration of the Society of the Seven Sages (*Garland reference library of the humanities*, 387), New York, Garland Pub., 1984. Последното е на разположение и онлайн със съответните обновления на интернет адрес <http://myweb.dal.ca/hrunte/ABSupp.html>

Около XI в. един древен персийски извор, днес вече изгубен, е бил преведен на арабски от някой си Муса, когото Ньолдеке⁹ идентифицира с Муса ал-Кесрауи. Още през XI в. арабският текст, който също е изгубен, е бил преведен на сирийски, след това на гръко-византийски от граматика Михаил Андреопулос¹⁰, давайки живот по този начин на т.нар. гръко-сирийска традиция, чиито последни плодове, както вече споменах, са точно балканските текстове.

Сирийският извор, станал модел на гръцкия превод, не е достигнал до нас; той не съвпада със сирийската версия, с която разполагаме и която е по-кратка и фрагментарна.

Запазени са шест ръкописа от текста на Андреопулос¹¹. Той е в основата на анонимна преработка, направена между XII и XIV в., известна като *Retractatio* (название, което за пръв път се появява в изданието на Йернстед-Никитин през 1912 г.)¹², характеризираща се с един по-народен стил. Съхранени са осем преписа на *Retractatio* от периода XV – XVII в. включително¹³. Между XVI и XVII в. се появяват поствизантийски редакции, осем от които са достигнали до нас¹⁴. В гръцките текстове името *Sindbād* се превръща в *Συντίπας* и впоследствие остава в основата на славянските форми Синтип/Синдипа.

⁹ Th. Nöldeke, Bibliographische anzeigen. „Sindban oder der sieben weiser maister. Syrisch und deutsch.„ Von Friedrich Baethgen. Leipzig 1879 (38 und 26 in Octav). В: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 33, Leipzig 1879, с. 521.

¹⁰ Компаративни идентифицира (цит. съч., 2, с. 29–31; цит. съч., 3, с. 55–58) византийския град Мелитене (днес Малатия), разположен на сирийската граница, и съотнася към XI в. съществуването на Дук Гавриил, който е поръчал този превод.

¹¹ Г. Кеχαγίόγλου, *Ο βυζαντινός και μεταβυζαντινός Συντίπας. Για μια νέα έκδοση, Graeco-Arabica* 1, Αθήνα 1982, с. 117; М. Skowronski, М. Marinescu, *Die „Volksbücher“ Bertoldo und Syntipas in Südosteuropa: Ein Beitrag zur Kulturvermittlung in Griechenland und Bulgarien vom 17. bis 20. Jahrhundert*, Frankfurt 1992, с. 429.

¹² Изданието е известно със заглавието *Mich. Andreopuli Liber Syntipae* и е публикувано в *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg*, VIIIe série. Classe hist-philol. XI/1 (1912); то помества за първи път целия текст на Андреопулос (на основата на старинни ръкописи *Monacensis Gr. 525*, *Mosquensis 436*, *Vaticanus 335*); в края е публикувано *Retractatio*. Съществуват и предишни издания на *Retractatio*: през 1828 г. Боасонад е направил едно издание, базиращо се на ръкописите *Parisinus gr. 2912* и *Parisinus suppl. gr. 105*, озаглавено: «De Syntipa et Cyri filio Andreopuli narratio e codd. pariss. edita a Jo. Fr. Boissonade. Parisiis: ex typis G. Doyen, via San Jacobaе n. 38, 1828». Споменаването в заглавието на Андреопулос е хвърлило в заблуда различни учени от XIX и началото на XX в., които погрешно са смятали, че публикуваният от Боасонад текст е оригиналът на Андреопулос. От 1872 г. датира друго издание под редакцията на А. Еберхард със заглавие: «Quo continentur de Syntipa et de Aesoro narrationes fabulosae partim ineditae / ex recensione et cum adnotationibus Alfredi Eberhard – Lipsiae – 1872». Тук е изследван един следващ ръкопис на *Retractatio* – *Vindobonensis hist. gr. 120*. В същия том са били поместени една част от текста на Андреопулос (от рък. *Monacensis Gr. 525*, за съжаление фрагментарен) и извадки от ръкопис от XVII в., известен като *Dresdensis gr. Da. 33*.

¹³ Кеχαγίόγλου, цит. съч., пак там.

¹⁴ Кеχαγίόγλου, пак там.

Първият известен ни екземпляр от новогръцкия печатен текст е венецианско издание от 1744 г. с пространното заглавие:

Μυθολογικὸν Συντίπα τοῦ Φιλοσόφου. Τὰ πλεῖστα περιέρχον, ἐκ τῆς Περσικῆς Γλώττης μεταφρασθέν. Νεωστὶ μετατυπωθέν, καὶ ἐκ διαφόρων σφαλμάτων (sic) ἀνακαθαρθέν. ἘΝΕΤΙΗΣΙ, ἀψιδ. Παρὰ Ἀντωνίῳ Βόρτολι. 1744.

Втората част на заглавието загатва, че става дума за ново издание, в което са поправени различни грешки, и свидетелства за съществуването на предишни издания, които не са запазени до днес. Става ясно, че печатният текст е бил в обръщение още от 1720 г. или направо от средата на XVII в.¹⁵

Той се различава от по-старите гръцки текстове освен по стила – не толкова тържествен и изискан – и по своята непълнота. Липсват два разказа на философите и един на принца, и един заключителен диалог между бащата и сина, в който първият задава двадесет въпроса от етично и философско естество, а синът отвърща с мъдри отговори (такъв диалог има и в *Синдбад наме* на ас-Самарканди, но там въпросите са сведени до четири). Както в *Retractatio*, за разлика от това, което се случва при Андреопулос, разказът на седмия философ съдържа „разказ в разказа“ (за рибите в полето), а вторият разказ на петия философ завършва с коментар върху различната природа на почтените и на коварните жени.

Новогръцкият текст има двадесет и осем издания между 1744 и 1887 г. и други четири през 1913, 1916, 1974 и 1982 г.¹⁶ До 1887 г. текстовете са отпечатвани във Венеция, а по-нататък в Атина. Заглавието на следващите издания, поне на по-старите, се променя само през последния период (пропуснато е в някои по-късни издания като това на Т. Филипи, Венеция, 1851): *Νεωστὶ μετατυπωθέν, καὶ ἐκ πολλῶν σφαλμάτων μετὰ πάσης ἐπιμελείας ἐκκαθαρθέν.*

М. Сковронски и М. Маринеску¹⁷ са съпоставили някои пасажии от изданието от 1805 г. (по-близко до по-старите) и това от 1851 г., за да илюстрират промените, които са настъпили в последно споменатото, както и изданията от 1851 и 1913 г. (това от 1913 г. съответства повече на лингвистичните правила на катаревуса). Освен всичко друго издания, като това от 1851 г., са написани с по-модерен почерк.

¹⁵ Κεχαγιόγλου, цит. съч., с. 109. – В: Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 430–431, говори се за две издания, които датират приблизително от 1713 и 1722 г. Цитират се: Ε. Λιάτα, *Ειδήσεις για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου στις αρχές του 18ου αιώνα*. В: *Ο Eranistis*, 14, 1977, с. 1–35; Θ. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, Αθήνα 1984.

¹⁶ Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 430–431.

¹⁷ Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 119–121.

От гръцкия печатен текст произлизат преводите на български, румънски и сръбски. Трябва да напомним, че балканските са единствените славянски версии, принадлежащи към ориенталската линия, докато чешките, полските и руските са част от западната линия.

Появата на творбата в славянския свят може да се определи по-скоро като късна, за разлика от други текстове, които често съществуват едновременно с нея в средновековните литератури (*Варлаам и Йоасаф*, *Калила и Димна*, познат в славянските преводи от гръцки като *Стефанит и Ихнилат*) и които я предшества в славянските литератури.

Първият известен превод на български е този на Софроний Врачански – *Митология Синтипа Философа*. Той фигурира във Втори Видински сборник (л.10–68б), ръкописен сборник от 1802 г., съхраняван днес в Националната библиотека в София (ръкопис № 1093). Част от сборника, включително целият текст на *Митологията*, е преиздадена през 1989 г.¹⁸ Преводът на Софроний е от огромно значение, както от литературно – културна¹⁹, така и от лингвистична гледна точка: считан е за един от крайъгълните камъни в изграждането на съвременния български език²⁰.

Цялото пространно заглавие, поместено на лист № 11 във *Втори Видински сборник*, е следното:

Мѳологѳа Сѳнтѳпа Фѳлосѳфа попрѳмногѳо разсѳмотрѳна и прѳведѳна ѳтъ персѳѳскагѳ ѳзыка на грѳческѳгѳо прѳстагѳо ѳзыка. А ѳт насѳ прѳписана и прѳведѳна ѳтъ грѳческѳгѳо прѳстраннагѳо ѳзыка на болгарскѳѳ

¹⁸ А. Алексиева, Н. Аретов и кол. *Софроний Врачански. Съчинения в два тома*, том I, София, 1989, с. 62–122.

¹⁹ А. Алексиева: *Преводните повести и романи от гръцки през първата половина на XIX в. до Кримската война*. – В: *Studia balcanica*, София 1974, № 8, с. 121–127; *Преводната проза от гръцки през Възраждането*, София 1987, с. 138–147; Н. Аретов: *Първоначални наблюдения върху проникването на „1001 нощ“, в България през Възраждането*. – В: *Литературна мисъл*, София, 1984, с. 139–161, № 3; *Преводната белетристика от първата половина на XIX в.*, София 1990, с. 18–46; *Повествователят Софроний Врачански и диалогът му със света: наблюдения върху Втори Видински сборник*. – В: *Софроний Врачански. Сборник изследвания*, София 2004, с. 117–119; Л. Бораджиева, *Софроний Врачански – преводач на Синдбад наме*. – В: *Език и литература*, София 1989, с. 21–26, № 3; С. Таринска, *Софроний Врачански, румънското общество и румънската литература*. – В: *Българо-румънски взаимоотношения през XIX в.*, София, 1980, с. 189; Н. С. Державин, *Сборник статей и исследований в области славянской филологии*, Москва 1941, с. 171–213.

²⁰ В тази връзка вж. В. Вѳтов: *Езикът на Софроний Врачански*, Велико Търново 2001; *Глаголните времена и наклонения в преводната повест Митология Синтипа Философа*. – В: *Годишник на Софийския Университет*, София 1985, с. 175–184, том 74, 3; *Местоименията в преводната повест Митология Синтипа Философа*. – В: *Трудове на Великотърновския Университет „Кирил и Методий“*, София 1987, с. 45–73, том 20, 2; *Предлозите в езика на Софрониевите ръкописни съчинения*. – В: *Език и литература*, София, 1986, с. 11–23, № 3; *Ролята на Софроний Врачански в изграждането на новобългарския книжовен език*. – В: *Български език*, София 1988, с. 375–382; *Словоредна организация на изречението в Софрониевия език*. – В: *Български език*, София 1986, с. 45–52, № 1; *Строители и строителство на новобългарския книжовен език*. Велико Търново 2002, с. 27–164.

*краткій и простой языкъ, къ разуменію болгарскому простаму народу, къ внѣшному ползу прочитающимъ ю. Въ лето а ѿ в юніа S на Видинь*²¹.

Следва заглавието, *Слово Свнтіпа Філософа* и пролог. Забелязва се, че българските, сръбските и румънските версии не загатват за сирийския превод на творбата, упоменат в пролога на новогръцкия текст, пренебрегвайки по този начин един важен стадий от еволюцията на текста.

Ръкописът от 1802 г. е бил преписан през 1850 г. от поп Атанас (Кръстьо) в Разград²². Обикновено двата ръкописа се различават по някои букви²³ и по някои вмъкнати изрази от страна на поп Кръстьо; освен това, някои пасажи от Софрониевия превод са пропуснати.

Тези ръкописи съставят изолирана група, разграничена от печатното издание.

Следващият български вариант на текста е преводът на Христати Павлович, който има две издания. Първото е отпечатано в Буда през 1844 г. със заглавие:

Баснословые Синтипы Философа весьма любопытное отъ перскій на греческій, отъ греческій на болгарскій языкъ преведеное отъ Х.П. д.п.н.ч.н.н. Издание первое. У Будиму, писмены кр. Всеучилища Пештанскогъ 1844.

Второто издание се появява в Белград през 1854 г. и заглавието е съвсем леко преработено:

Баснословые Синтипы Философа, весьма любопытное, преведеное отъ перскій на греческій языкъ, отъ греческій же на славено-болгарскій, и изданое на свѣтъ съ иждивеніе отъ Х. Найдена Ювановича Татаръ – Пазарджичанина. Въ Белградъ, Въ Княжеско-Сербската книгопечатня, 1854.

Това второ издание съдържа вмъкнат текст (който ще отбележим в курсив) в първия разказ на петия философ, разказ за едно куче, несправедливо убито от своя господар заради подозрението, че е разкъсало сина му (с. 34 в изданието от 1844 г. и с. 26 в това от 1854 г.):

*Въ истый же той часъ появишуся воину у двора, виде го бѣдно то куче, и излезна да го посретне со съ радость, и за да са пофали, защо е оутрепало змѣа, и оупазило дете то му.*²⁴

Освен това, ако сравним някои пасажи от двете издания, ще забележим, че са предадени по различен начин. Така например на с. 28 в текста от 1844 г. е написано: [...] подобно и она даде му абѣщанія (1854 г., с. 22

²¹ Тази част, която следва след думите Мѹѹологѹа Свнтіпа Філософа, не се съдържа в изданието от 1989 г., с. 62.

²² И. Моллов. *Новонамерен ръкописен сборник на Софрония Врачански от 1802 г.* – В: *Списание на Българската академия на науките*, София, 1911, с. 138, № 1.

²³ Срв. Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 264; Аретов, цит. съч. (1), пак там; Аретов, цит. съч. (2), с. 18.

²⁴ Срв. Skowronski, Marinescu, пак там, с. 267.

обещаниа), *защо не ще да му бъде невърна, докле се върне*, а в текста от 1854 г. (с. 22) можем да прочетем: *защо ще да му бъде върна*²⁵. И още на с. 50 в текста от 1844 г. е написано: [...] *абие начна да ме непри-нуждава на зло [...]*, докато в текста от 1854 г. (с. 37) четем: *да ме при-нуждава*.

Следват други издания, които изглежда съдържат някои преработки на текста на Павлович. Скворонски и Маринеску съобщават за многобройни издания, между които ще споменем някои от следните години: от 1878 г. (направено в Търново, но не са известни нито издателят, нито печатницата, няма и запазени екземпляри); четири издания от 1883 г. (всички отпечатани в Свищов, издател П. Анастасов; изд. Н. Попфилипов, печатар Я. Паничков; изд. Х. М. Гребенаров, печ. Я. Паничков; изд. И. Свещарски (първото и четвъртото издание не са стигнали до нас); от 1895 г. и 1897 г. (Лом, *Дунавско печатарско дружество*); от 1919 г. (Свищов, изд. Д. Т. Дамянов); от 1921 г. (незапазено, издадено в София от Ив. К. Божинов); 1925 г. (Пловдив, изд. Сполука, печ. Модерна печатница); 1926 г. (София, Ив. К. Божинов).²⁶

Трябва да отбележим, че изданието от 1895 г. съдържа само страниците от 1 до 14 и от 47 до 62.

В тези издания липсва прологът и заглавието е значително съкратено. В изданието от 1883 г. е озаглавено *Повѣстъ на Синтипа Философа. Твърде любопитна книжка*; а в тези от 1895, 1897 и 1919 г. – *Женски лукавства и Синтипъ Философъ. Много любопитна книжка*.

Текстовете на двете издания от 1883 г. са еднакви, следващите издания се отличават едно от друго единствено по някои букви.

Друга текстова група е съставена от издания, излезли през 1921, 1925 и 1926 г.

Изданието от 1926 г., последното познато в българската литература, е озаглавено: *Женски хитрини или борбата на 7 мѣдри философи съ лукавствата на една жена. Персийски разкази*. Печатница и книгоиздателство „Ив. К. Божиновъ“ на Сп. и Н. Ив. Божинови, София 1926.

Както в изданията след 1854 г., така и тук прологът е пропуснат, в наративното поле се влиза веднага след заглавието. Разказите понякога са сбити, откриват се вметнати думи и изрази, както във финала, който ще цитираме като пример:

Настоящата книжка се завършва съ това, че персийскиятъ царъ Киръ желяелъ да узнае всичкитъ женски лукавцини, но като видѣлъ че тѣ нѣматъ край, извикалъ: „Боже пази ни отъ жѣнските лукавости“. КРАЙ.

²⁵ Срв. Skowronski, Marinescu, пак там, с. 266.

²⁶ Skowronski – Marinescu, *op. cit.*, с. 264–286, 434–435. Вж. също: А. Теодоров-Балан, *Книгописъ за сто години (1806–1905). Материали*. София 1909, с. 31, 244, 354, 990; *Български книги, 1878–1944. Библиографически указател*, том II, София 1978, 412; том IV, 1979, с. 464; том V, 1981, с. 224.

Изданията от 1883 г. нататък също предоставят подобен финал. Ето какъв е той в изданието от 1883 г.:

Настоящата книжка се излага че Персийский царь Киръ, желаялъ женскитъ лукавства да узнай, но като видѣлъ че нѣматъ край, извикалъ Боже опази, отъ женскитъ фрази²⁷.

Изданията от 1895 г., 1897 г. и 1919 г. завършват със следните думи:

Повѣствува се (1919 г. Извѣстило се), че персийскиятъ царь Киръ, искалъ да узнае напълно женскитъ лукавства, но като видѣлъ че нѣматъ край, извикалъ: Боже опази отъ женскитъ лукавства!

Някои външни елементи изглежда са употребени с цел да направят стила по-разговорен, което е подсказано от присъствието на изрази и начини на изразяване, прилагателни, уточнения. Например на с. 6 от *Женски хитрини* – „Споредъ тогавашния обичай“²⁸. Освен това в някои пасажии от някои български и сръбски издания Синтип се обръща към царя на „Вие“, докато при Софроний и Павлович формата на обръщение е „ти“.

В българската литература е познато и едно вторично разклонение на творбата, цикълът *Четиридесетте везира*, преведен за първи път, най-вероятно от руски език, от Елена Мутева²⁹ и издаден посмъртно от нейния брат Д. Мутев в сп. *Български книжици* (1858, № 9, 11,14)³⁰ под заглавието *Турски Приказки*.

Съществуват две издания на друга българска версия на *Четиридесетте везира*, едното от 1886 г. (под редакцията на С. Маринов, издадено в Търново в печатница П. Х. Панайотов) и другото от 1909 г. (под

²⁷ Срв. Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 269.

²⁸ Срв. Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 281, 282.

²⁹ Живяла в Одеса, Елена Мутева е известна най-вече със своя превод на романа на Александър Велтман „Райна, королева Болгарская“, (1843), със заглавието „*Райна Болгарска Царкиня*„. Вж.: М. Младенова. *Елена Мутева. По случай 120 години от смъртта ѝ*. – В: *Септември*, 1974, с. 242, № 4; ; Н. Начов. *Калофер в миналото*, София, 1927, 419–420; М. Стоянов, А. К. Бурмов. *Българската възрожденска книжнина*, том 1, София, 1957, с. 251; Николай Генчев (с колектив), *Българската възрожденска интелигенция: учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни*, София, 1988, 441–442; И. Радев, Р. Русинов, Н. Аретов, Г. Петков, Р. Радев, Е. Налбантова. *Енциклопедия на Българската възрожденска литература*, Велико Търново, 1996, с. 469.

³⁰ Младенова, цит. съч., с. 247. Срв. Начов, цит. съч., с. 420; Стоянов, Бурмов, цит. съч., пак там; Радев, Русинов, Аретов, Петков, Радев, Налбантова, цит. съч., пак там; М. Сковронски, *Неизвестен първоизточник на един превод на Елена Мутева от 1858*. – В: *Литературна мисъл*, год. XXXIV, София, 1990, с. 125–128, кн.9; Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 286–306.

ред. на С. Маринов, в Търново, в печатница К. Николов)³¹. И двете днес се съхраняват в Пловдивската библиотека. Заглавието им е: *Разни любовитни приказки за персидския царь и неговитъ четиридесетъ везири*.³² Изданията са приблизително еднакви помежду си, но ясно се различават от текста на Мутева, който е непълен и съдържа само пет от разказите на четиридесетте везири. Откриват се някои несъответствия в наративната интрига и някои стилистични различия. Текстовете на Маринов са по-пространни в сравнение с превода на Мутева. Изданието от 1886 г. (в което липсват някои страници) съдържа титулни страници, където се посочва 1880-та година, името на С. Маринов и на печатницата Тулешков, Момчев и колектив от Търново. Титулните страници отпращат към предходни издания. В една встъпителна бележка, която присъства и в двете издания, се загатва решението текстът да се публикува в няколко тома.

В настоящата разработка няма да се спираме повече на такъв род текстове, които ясно се отличават от гръко-сирийската традиция, от която водят началото си разглежданите от нас текстове.

Цикълът се разпространява и в Сърбия, въпреки че броят на сръбските издания е много по-малък в сравнение с българските. Първото сръбско издание, отпечатано в Будапеща, датира от 1809 г.³³ Въз основа на това, което твърди Шафарик³⁴, преводачът, на когото са отбелязани само инициалите, е Георг Михалевич. От 1848 г. датира една преработка, която се базира на изданието от 1809 г., но нанася дълбоки промени в текста, в някои точки се отдалечава значително от модела, освен това вмъква два разказа, непознати за цикъла и приписва на царския син разкази, които в останалите издания принадлежат на жената и на Синтипа. Текстът на третото сръбско издание от 1855 г. съвпада до голяма степен с този от 1809 г., основната разлика е, че изданието от 1855 г. съдържа някои разкази, които съществуват в гръцкия модел, а в изданието от 1809 г. са изпуснати.

Общо взето преводът на Софроний, освен че е най-верният, въпреки че борави с текст, който съдържа изменения, е и единственият, който се съобразява с целия гръцки текст. Сръбската версия от 1809 г. и нейната преработка от 1848 г. пропускат следните моменти: първия разказ на четвъртия философ (Балнеатор), който липсва и в българските печатни текстове; втория и третия разказ на наложницата; втория разказ на шестия философ. Последните три разказа обаче фигурират в изданието от

³¹ Срв. А. Теодоров-Балан, цит. съч., с. 903; *Български книги*, цит. съч., 1878–1944, цит. съч., том IV, с. 52.

³² Тук се цитира заглавието на изданието от 1909 г.; предходното издание съдържа графични разлики.

³³ Във връзка със сръбските издания, вж. С. Новаковић, *Српска библиографија за нову књижевност 1741–1867*, Београд 1869, с. 80, 299, 365.

³⁴ *Gesch. der südsl. Literatur*, III, 412 (цит. – В: М. Murko, *Bugarski i srpski prijevod knjige o sedam mudraca-njen izvor i kratak obzir na druge slovenske redakcije*. – В: *Rad Jugoslovsanske Akademije Znanosti i umjetnosti*, kn. C, Razredi fil. Hist. i filo-jur., XXIX, Zagreb 1890, с. 182, бел. 1).

1855 г. В българските издания липсва и вторият разказ на петия философ (Палиум), който пък присъства в сръбските текстове.

По-долу ще цитираме откъси от различните версии, за да дадем пример за направените промени от редакциите спрямо гръцкия модел.

* * *

За разликите между гръцкия модел и превода на Софроний може да се направи справка с вече споменатите трудове на А. Алексиева. Тези разлики също са били наш обект на изследване на друго място³⁵, но тук ще бъдат обсъдени само във връзка с другите преводи или там, където някои пасаж заслужават да бъдат изтъкнати.

Ще се спрем на някои особености. Вече беше споменато за по-голяма пълнота онова, което се установява не само от превода на модела в неговата цялост, но и от присъствието на някои пасаж, които са част от оригинала и които другите славянски текстове пропускат.

Например в случая със сравнението между първите години на момчето и растежа на едно дърво, което присъства в най-старите гръцки версии, в сирийския текст, в *Синдбад наме* и в други текстове като *Повестта за Акир Премъдри* (в сирийската му версия)³⁶. Би трябвало да припомним и предупредителния сън на царя в персийската творба, известна като *Книга на Шимас*. Точно обратното, елементът отсъства в румънските текстове – например в печатния и в ръкописа от 1703 г.

[...] ὡς ἕνα δένδρον ἄριστον ἀνεθρέφετο, καί ἠῤῥαεν εἰς τὴν ἡλικίαν [...] Гр., с. 3–4³⁷.

[...] прораста го като едно дръво избранное. И като прїиде (Кр. дойде) на возрастъ [...] Софр., л.10v (Кр. л.10v; 1989 г., с. 62)³⁸.

Подобен случай имаме, когато за първи път се появява образът на наложницата, която увещава царя да ѝ повери задачата да накара сина да проговори, намеквайки за предишното доверие, което момчето е имало в нея, по-голямо и от доверието, което е изпитвало към майка си. Текстът на Софроний е единственият български превод, който споменава за душевното състояние на майката пред мълчанието на сина ѝ. Този пасаж съществува и в новогръцкия текст.

Същият елемент се среща в най-старите гръцки текстове, а подобен пасаж фигурира и в сирийския текст.

ῥῶς ἡ Μάννα τοῦ Παίδιου πολλὰ ἐπικραίνεται καί ἐλυπᾶτο. Гр., с. 8.

³⁵ *Sofronij Vračanski e la rinascita culturale bulgara tra il XVIII e gli inizi del XIX sec.* Tesi di dottorato, 2006, с. 50–131.

³⁶ Срв. Perry, цит. съч., с. 68.

³⁷ Цитираните страници от гръцкия текст се отнасят към първите пет издания, а когато се цитират разликите в изданието на Филипи, се отбелязва номерът на страницата.

³⁸ Данните в скоби се отнасят за изданието от 1989 г. (вж. по-горе, бел. 18) и за ръкописа на поп Кръстьо.

Преводът на Софроний, л.14 (Кр., л. 12v; 1989 г., с. 65) завършва с един вметнат израз:

Ала и матеръ егѡ много са оугорчи (Кр. ѡгорчи), и голамаа скорбъ имаше, като гледаше чадото свое како е молчаливъ и безгласень.

За болката на майката на принца не се споменава в другите български текстове, за разлика от това, което се случва в румънския печатен текст (1834 г., с. 9) и в ръкописа от 1703 г., л. 81 (1963 г., с. 355; 1996 г., с. 252)³⁹. В сръбските текстове този пасаж се слива с предходния.

Доста любопитно е, че в някои точки преводът на Софроний не е съгласуван толкова с източника си, колкото с поствизантийските ръкописи като *Codex Dresdensis* (С. D.). Така е в следния случай, в който и двата текста уточняват, че при провал Синтипа ще бъде обезглавен като злодей:

εἰ δὲ καὶ δὲν γένη νὰ κόπτουν τὴν κεφαλὴν τοῦ Συντίπα ὡσὰν ἐνὸς κακοῦ ληστοῦ, ὡς ὅτι δὲν τὸν ἐμαθεν. С. D. (1872, с. 199)⁴⁰.

Ако ли го не предаде по нихное согласіе на времето тогѡ царева сына (Кр. сына царева) совершєнь философъ да будѣ Синтіпова глава отсѣчена, като кабахатліа. Софр., л.11v (Кр. л. 11; 1989 г., с. 63).

Такова уточнение не се открива в печатния текст, с. 5, в който е казано само, че Синтипа ще го стигне смъртно наказание: [...] *κεφαλὴκῆ τιμωρίᾳ ὁ Συντίπας* (Фιλίππη 1851: 4, Συντίπας) *ἔσται ὑπεύθυνος*).

Детайлът не намира потвърждение нито при Андреопулос, нито в *Retractatio*, нито в сирийската версия.

Сходен случай откриваме в първата от историите, разказани от принца след края на неговото мълчание (вж. по-долу). Възможно е да се предположи, във връзка с това, че източникът на Софроний е бил издание, днес навярно изгубено, което поне в горепосочените пасажи е било по-близо до ръкописната традиция.

Очевиден пример за преработка от страна на Софроний срещаме в последния разказ на мащехата:

[...] *πρὸς παράδειγμα μιᾶς Ἀλεποῦς, ἣ ὁποῖα κάθε νύκτα ἔμπαινε (Γλυκὺς 1790, ἔμβαινε) εἰς ἓνα κάστρον ἀπὸ ἓνα παραθυρόπουλον ἐνὸς ταμπάκη, καὶ ὅσαις φοραῖς ἔμπαινε (Γλυκὺς 1790, ἔμβαινε) εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ταμπάκη, ἔτρωγε τὰ τομάρια. Εἶτα, ὁ ταμπάκης ἐκεῖνος ἐξέταξε, καὶ ἤυρε, ὅτι ὑπὸ τῆς Ἀλεποῦς παθαίνει ταῦτα, καὶ παρευθὺς ἔστησε (Фιλίππη 1851, 58, ἔστηκε) δόκανον καὶ ἐπίσθη. Καὶ αὐτὴ ἔστωντας νὰ εἶναι (Γλυκὺς 1790, μὲ τὸ νὰ εἶναι) πονηροτάτη καὶ πολύτροπος, ἔκαμε τινὰ μηχανὴν καὶ ἔφρυγε, καὶ*

³⁹ Текстът е публикуван в: I. Gheție, A. Mareș, *Cele mai vechi cărți populare în literatura Româna*, București 1996, с. 249–315; I. Chițimia – D. Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, том I, București 1963, с. 353–401.

⁴⁰ Данните в скоби се отнасят за изданието на Еберхард (вж. по-горе, бел. 12).

ἐπεριπάτει τριγύρου τοῦ κάστρου διὰ νὰ εὔρη ἄλλην πόρταν μήπως καὶ δυνηθῆ νὰ φύγη ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρον. Καὶ ἔτζη ὀλογύριζε ὅλην τὴν νύκτα, καὶ δὲν εὔρηκε καμμίαν πόρταν ἀνοικτὴν νὰ φύγη. Καὶ ὡσὰν ἄρχησε νὰ ξημερώνη, ἔλεγεν εἰς τὸν νοῦν της· Ἐὰν γένη ἡμέρα, βέβαια θέλω πιασθεῖ ἀπὸ τοὺς σκύλους. Καὶ ὑπάγει εἰς τὴν πόρταν τοῦ Κάστρου, καὶ ἐκαμώθη ὅτι εἶναι ψόφια. Γρ., с. 89.

Докато в гръцкия текст табакът се досеща, че поразите са дело на лисица, при Софроний той открива съществуването на пролука, през която преминава животното. В гръцкия текст човекът залага капан, от който лисицата се изплъзва, докато при Софроний запушва дупката така, че животното не може да избяга. Преводът е богат на добавки и е по-кolorитен от източника.

Една лисица (Кр. лисица) имала обичай, та всакаа ноцъ влазала оу едно кале отъ едно прозорчи, що было на едногѡ табака на дома му близу, и колкѡту пути влазала оу домъ табакѡвый, яла му кожите. Оу единъ день оный табакъ тражаше и издиры и найде оное прозорче, гдето влазаше онаа лисица (Кр. внутре калето) и яде (Кр. ядаше) му кожите, и той часъ затвори и затули оное прозорчи. И остана лисицата внутре в калето. И мыслаше сасъ каква лукавщина и сасъ голамаа скопость да оучини, та да побѣгне. Ходаше и обикалаше отъвнутре калето всья (Кр. сичка) ноцъ, дано найде (Кр. намери) накоа отворина порта да можси да побѣгне отъ калето навонъ. И такѡ обикала всья (Кр. всичка) ноцъ и не можси да найде (Кр. намери) ни една порта отворина да побѣгне. И като начена да са разсомне, думаше сасъ оумъ свой. Ето като сомне наистина ще ма фататъ пфетата и ще ма оудавасть. И отиде на една порта на калето отъвнутре, и легна и стори са како е оумрала. Софр., л. 63v–64 (Кр. л. 41v; 1989 г., с. 117–118).

Съответният пасаж в другите български версии е по-близък до гръцкия източник, но кучетата не са споменати: лисицата само обмисля опасността да я „заловят“:

[...] и виде защо ще я уловатъ [...] Павл., с. 68 (1854 г., с. 51);

[...] като видѣла че ще я хванатъ [...] „Женски хитрини“, с. 37.

В другите издания се чете: *[...] като видѣла че ще я уловятъ [...]*

Сръбският превод също нанася значителни промени.

Понякога промените, направени от Софроний, са едва забележими, но променят значението. В случая по-долу неговият разказ, въпреки че е относително верен на гръцкия текст (въпреки че стилът му е малко повисокопарен на някои места), се отдалечава от източника в последната си част, в която жената казва, че немилостта ще се стовари над нея, докато в гръцкия текст казва, че ще се стовари над владетеля.

καὶ ὁ Θεὸς θέλει μὲ ἐκδικήσει ἀπὸ τοῦ λόγου σου, καὶ ἡ κρίσις αὐτοῦ νὰ γένη ἀσυγχώρητος εἰς ἐσένα καὶ θέλει σοῦ συνέβη, καθὼς ἐσυνέβη καὶ εἰς ἓνα χοῖρον. Γρ., с. 40.

[...] и Богъ ще отмсти отъ тебъ, и тоя судъ да буде непростень на тебъ. И ще патя и азъ каквото патила една свина. Софр., л. 33 (Кр. л. 23; 1989 г., с. 85).

Отделно внимание заслужава преводът на имена на животни и на митологични същества.

В хода на разказа гръцкият текст назовава екзотични животни (маймуни, лъвове, слонове), които отправят към персийския контекст на произход на творбата. В тези случаи критерият за превод е различен според преводача: Софроний употребява думи, присъщи за неговото време, с турски произход (асланъ, филь, маймуна); Павлович, в духа на просветелската си дейност, поставя турската дума в скоби, след като е предложил славянски преводи (левъ, слонъ, обезьяна)⁴¹.

Но понякога се случва дори названия на по-скоро познати животни да бъдат зле интерпретирани. Една грешка, която е присъща на различните славянско-балкански версии, е преводът на гръцката дума *Λούπος*, „каня“⁴².

На гръцки пасажът е следният:

Καὶ κατὰ τύχην ἐκατέβη ἕνας Λοῦπος καὶ ἄρπαξεν ἕνα φίδι καὶ ἐκράτει αὐτὸ μὲ τὰ ὀνύχιά του. Гр., с. 70.

Софроний, който не разбира значението на думата, пропуска да я преведе на български и се ограничава да говори за „една птица що ? зоватъ лупось“ (по-нататък използва само названието „лупось“). Както вече беше споменато в друг случай (вж. по-горе), неговият превод се съобразява не толкова с новогръцкия текст, колкото с този на *Codex Dresdensis*, в който се чете:

Καὶ ἐκεῖ ἕνα πουλὶ ὀποῦ λέγεται λοῦπος [...] С. D. (1872: 216).

[...] случи са (Кр. са) той часъ та са спусти отгоръ една птица що а зоватъ лупось, та грабна една смѣа отъ землата, и держаше а между ногтете (Кр. ноктете) си [...] Софр., л. 51v (Кр. л. 34; 1989 г., с. 105).

⁴¹ В Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 271 е цитирано сравнение между изданието от 1844 г. и това от 1883 г. във връзка с някои думи с турски произход, включително названията на лъвове и слонове.

⁴² Както текстът на Андреопулос, така и *Retractatio* използват названието *Λούπος*. На гръцки език съществува и названието *Λούπης*, което освен „каня“ може да означава и друга граблива птица – „керкенец“; колкото до значението на „каня“, в модерната научна терминология се използват наименованията *Ψαλιδάρης* или *Τσίφτης*, според вида. Съществителното *Λούπης* или *Λούπης* съществува и на старогръцки език, както свидетелства *Φιλόγελος* на Хиерокъл (259).

За останалите преводачи канята се превръща в щъркел, така е и в румънския печатен текст (1834 г., с. 100–101).⁴³ Друга прилика, особена и със сигурност случайна, съществува с вариантите на *Синдбад наме* в проза и в стихове.⁴⁴

При Павлович четем:

[...] по случаю обаче единъ айсть (щъркъ), кой то беше сграбилъ една змія у ногти те си [...] Павл., с. 53 (1854 г., с. 40).

Грешката се повтаря в другите български издания (с изключение на непълното от 1895 г.):

[...] случайно, прѣлѣтявалъ надъ млѣкото единъ щъркелъ, който сграбилъ (1919 г.: билъ сграбилъ) една змия и стискалъ съ ногтитѣ си толкова [...] 1897 г. и 1919 г., с. 41.

[...] по случай прѣлѣтявалъ надъ млѣкото единъ щъркъ, който зграбилъ една змия, и я стисналъ съ ногтетѣ си толкова [...] 1883 г., с. 38.

Същият пасаж малко се променя в *Женски хитрини*, с. 30: [...] случайно прилетялъ надъ млѣкото единъ щъркъ, който стискалъ въ ноктитѣ си отровна змия [...]

Епизодът с щъркела се открива и в сръбската версия:

[...] случисе, да надъ главомъ ове жене рода леѣаше, и меѣу ногтима едовиту змію носаше [...] 1809 г., с. 59 (1855 г., с. 45).⁴⁵

В тази връзка не можем да пропуснем да споменем грешката, още по-изненадваща, която срещаме в сръбските версии – в разказа, отговарящ на този, който в гръцкия текст е четвъртият на мащехата и който говори за едно прасе и една маймуна.

В сръбските текстове прасето, хоїроѣ, бива подменено с къртица, „кртина“.⁴⁶ Подмяната на прасето с къртица изглежда неуместна, като се има предвид контекста на разказа; трудно можем да си представим цялата разказана ситуация.

⁴³ В ръкописния румънски текст от 1703 г., л. 109v (1963 г., с. 297; 1996 г., с. 387–388), в началото се говори за една „птица“, *păsare*, а в полето е написано *barzâ* „щъркел“; после птицата бива наречена *lupul*, което означава буквално „вълкът“. Джорджеску (В: *Gheție, I., A. Mareș*, цит. съч., București 1996, с. 235) цитира това несъответствие на румънския ръкописен текст и на текста на Павлович с новогръцкия текст като допълнителен елемент, който затруднява определянето на прототипа на превода.

⁴⁴ D. Bogdanović, *Le Livre des sept vizirs (Sendbânameh)*, Paris 1975, с. 219–220; W.A. Clouston, *The Book of Sindibad: Or the Story of the King, His Son, the Damsel, and the Seven Vazirs. From the Persian and Arabic*. Glasgow 1884, с. 213.

⁴⁵ Грешката се повтаря в изданието от 1848 г., с. 86, 88.

⁴⁶ Във връзка със значението на думата *кртина* вж. *Матица српска. Матица хрватска, Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 3, Нови Сад-Загреб 1969, с. 92; *Сербско-русский словарь*. Составил П. Лавровский, Санкт-Петербург 1870, с. 266.

Не така важен случай се среща в разказа на третия мъдрец от *Женски хитрини* (с. 14), където думата *кон* (ἄλογον) е предадена погрешно като *магаре*; епизодът не се среща в други преводи и издания.

Междувременно не липсват примери, в които българските преводи се отдалечават от модела повече от сръбския, както в следващия случай.

В Гр., с. 9, е написано: [...] ἐγὼ θέλω μελετήσει τινὰ ἐπιβουλήν κατὰ τοῦ Πατρός σου ὥστε ἐκείνου μὲν θέλω δώσει θάνατον [...]

Софроний и Павлович превеждат думата *ἐπιβουλή* (заговор, интрига) с думите *навѣтъ*, *навѣтѣ*, а Софроний добавя свое обяснение за постъпката, която жената има наум да извърши:

[...] азъ да оучина на отца твоего навѣтѣ, да му дамъ смертоносный ѣдъ, да го оутрова и да оумре [...] Софр., л. 14v (Кр. л. 13; 1989 г., с. 66).

По всяка вероятност Павлович използва думата „навѣтъ“ със същото значение:

[...] азъ можемъ да направимъ некой навѣтъ на баща ти, що то онъ убо да приеме смерть [...] Павл., с. 8 (1854 г., с. 7).

В изданието от 1883 г. (с. 7) пасажът има по-голяма прилика със съответстващия му в текста на Павлович, но използваната дума е „клевета“; в тези от 1895 г., 1897 г., 1919 г. (с. 7), се предлага специфична интерпретация, която изглежда се базира на недоразумение, но като че ли предшества по-нататъшното развитие на историята:

[...] азъ можъ да наклеветѣ (1919 г. *наклеветѣ*) баща ти, щото да бжде смъртно наказанъ [...]

Съответстващият пасаж в *Женски хитрини*, (с. 5–6), е малко по-различен, но смисълът е същият:

[...] азъ бихъ така наклеветила баща ти, щото той ще бжде осъденъ на смърть [...]

По-сложните гръцки думи са преведени от различните автори по описателен начин или посредством неологизми. Ще цитираме два примера, в които българските текстове се опитват да доближат превода до гръцкия модел.⁴⁷

⁴⁷ Вж. Алексиева, цит. съч., (1), с. 126; цит. съч., (2), с. 145.

В гр., с. 36, се чете: *αὐτὴν τὴν σκύλαν, ὅποῦ βλέπεις, γλυκοφθαλμοβαπτοχύλη θυγάτηρ, φεῦ, ἀλήμονον* (Γλυκὸς 1790 ἀλλοίμονον) *παιδάκι μου, μὴ με ἐρωτᾷς, θυγάτηρ μου εἶναι*.⁴⁸

При Софроний: *Таа кучка дѣци моа що а гледашь, та* (Кр. та) *беше мене на очите мои сладкаа и роднаа дѣцера: ахь горко мене не питай ма* (Кр. ма) *чадо мое, ето съца е дѣцера моа* (Кр. сацаа дѣцера моа). Софр., л. 30–30v (Кр. л. 21v; 1989 г., с. 83).

Докато при Софроний прилагателното се отнася за дъщерята-кучка, при Павлович възрастната жена се обръща към момичето, което проличава от звателната форма „дщеро“: по това текстът на Павлович прилича на *Retractatio*. Трябва да се отбележи, че второто прилагателно в текста на Софроний („роднаа“) е добавка на преводача.

Павлович използва неологизъм:

Тая кучка, щото гледашь, сладкоочноповапленоустна дѣцера, увы! увы сынко моя, не ме пытай, дѣцера ми е. Павл., с. 29 (1854 г., с. 22).

В *Женски хитрини* прилагателното е пропуснато; в изданието от 1883 г., с. 22 се чете: *Сладко-очноповапленоустна дѣцера*“; в това от 1919 г., с. 23: „хубава дѣцера“; в това от 1897 г., с. 23: *Сладкодумна дѣщера*“⁴⁹. Сръбските издания от 1809 г. и от 1855 г., както и текстът на *Женски хитрини*, пропускат да преведат прилагателното, докато това от 1848 г. (с. 48) използва думите „красна младица“.

Подобно засяга друго прилагателно, което се среща във втория разказ на сина на царя⁵⁰, отнасящ се за бълхите: „ξανθοασπρομαυροκοκκινοειδεῖς“⁵¹.

Българските текстове изнамират приличащи си решения, за да преведат необичайното прилагателно: Софр., л. 59v (Кр. л. 39; 1989 г., с. 113): „русобѣлычерночервеновидны“; Павл., с. 62 (1854 г., с. 47): „русобелочерночервеновидни“; същият вариант се чете в изданията от 1895 г., с. 51, 1897 г., с. 48, 1883 г., с. 45, 1919 г., с. 48; в *Женски хитрини*, с. 34, се

⁴⁸ Подобно прилагателно откриваме и в съответстващия пасаж в *Retractatio* (Йернстед Никитин, цит. съч., с. 39), където се чете: *αὐτὴ ἢ κύων, ἣν ὀρᾷς, γλυκοφθαλμοφροδοβαπτόχειλε, θυγάτηρ μου, φεῦ, ἐτύγχανέ μοι*“ Прилагателното няма точно същото значение: *γλυκὸς* означава ‘небесносин’ (на старогръцки ‘синкав’ или ‘блестящ’), *γλυκὸς* – ‘сладък’. При Андреопулос не се откриват подобни думи.

⁴⁹ Срв. Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 260, 275.

⁵⁰ Разказът е втори по ред в новогръцкия текст и в текстовете, произхождащи от него; новогръцкият текст всъщност пропуска превода на първия разказ на принца, чиято тема е мъдростта на тригодишно дете, който присъства при Андреопулос и в *Retractatio*, както и в други текстове, които са част от ориенталското направление. Така при Андреопулос и в *Retractatio* разказът, за който става въпрос, не е втори, а трети.

⁵¹ При Андреопулос и в *Retractatio* думата, използвана за бълхите, е *ξανθοειδεῖς*. Новогръцкият текст се приближава до *Codex Dresdensis* (Еберхард, цит. съч., с. 220), който вече съдържа както формата *ξανθοασπρομαυροκοκκινοειδεῖς*, така и *ασπρομαυροκοκκινοειδεῖς*.

чете: „русо-бъло-черно-червеникави“. В сръбския текст (1809 г., с. 68; 1855 г., с. 52), половината от бълхите изглежда са светлосини, *плаветне*, докато прилагателното, използвано за другата половина е просто *шарене*, пъстри. Интересно е да се отбележи, че в това отношение текстът се доближава до този на Андреопулос и до *Retractatio* дотолкова, доколкото в новогръцкия текст синият цвят не се споменава.

Бълхите са споменати и в един следващ пасаж, който в гръцкия текст звучи по следния начин:

[...] ἀλλὰ νὰ εἶναι καὶ ἀσπρομαυροκοκκίνοειδεῖς (Φιλίππη 1851: 55, ζα-
νθοασπρομαυροκοκκίνοειδεῖς). Гр., с. 85.

Софроний превежда: *да има вътре и бългычерночервеновидны* (Кр. *бългычерночервеновидный*). Софр., л. 61 (Кр. л. 40; 1989 г., с. 115).

Трябва да се отбележи, че за разлика от Софроний, текстът на Павлович и следващите издания използват още веднъж прилагателното, което назовава странния цвят в пълната му форма; може да се предположи, че по същия начин е и в гръцкото издание, което е послужило за модел („ζαυθοασπρομαυροκοκκίνοειδεῖς“, а не „ἀσπρομαυροκοκκίνοειδεῖς“).

При превода на съставните думи приетият от различните преводачи критерий също не е еднакъв.

В Гр., с. 50, се чете: ὁ Δαίμων, ὁ νυκτοφύλαξ; Софроний, л. 38v (Кр. л. 26v; 1989 г., с. 91), превежда като „Нощевардителный демонъ“⁵², и при Павлович, с. 36 (1854 г., с. 27), в следващите издания и в *Женски хитрини*, с. 21, става дума за едно не по-добре определено нощно божество, „Нощный Богъ“.

Във втория разказ на първия мъдрец присъства един елемент, заслужаващ да бъде отбелязан: гръцкото съществително *μοιχῶς* (прелюбодеец) е подменено от Софроний с лично име.

[...] καὶ ὅτι πᾶσαν νύκτα (Βόρτολι 1744 *νύκταν*) ἐμοιχεύετο παρά τινος μοιχοῦ. [...] Ἐπὶ ἀληθείας ἐσὺ εἶπες τοῦ ἀνδρός μου πάντα ὅσα ἐγὼ ἔκαμα μετὰ τοῦ μοιχοῦ. Гр., с. 16.

[...] како *всакаа ноцъ дохождаше накой на име Миху и курваше сась неа*. [...] *Воистину ты си казала* (Кр. *казала*) *на мужа моего вса що оучинихъ азъ сас оного Мѣха*. Софр., л. 18v (Кр. л. 15; 1989 г., с. 70).

Елементът не се открива в останалите текстове. При Павлович думата първоначално се пропуска, после се превежда буквално чрез „изискана“ форма, която се позовава на глагола, използван в предходния период.

⁵² Вж. Алексиева, цит. съч. (1), с. 127; цит. съч. (2), с. 146; Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 260.

Въ негово то же отсутствіе единъ человекъ дохождаше въ къща та му, и прелюбодѣйствоваше со съ жена та му [...] воистинну ты си казала на мъжа (1854 г., с. 11 мужа) ми сичко то, що то азъ направихъ со съ прелюбодѣя. Павл., с. 13, 14 (1854 г., с. 10, 11).

В следващите издания пасажът е много подобен на този, присъстващ в текста на Павлович – променени са само някои думи – докато в *Женски хитрини* е опростен и съкратен:

[...] папагалътъ заговорилъ и казалъ всичко направено отъ невѣздѣржаната жена. [...] Нѣма съмнение, че ти си разказала на мъжа ми всичко що съмъ правила презъ време на отсъствието му съ любовника си. „Женски хитрини“, с. 9.

Сръбският превод е особено свободен и не чак толкова съвестно изработен в сравнение с гръцкия модел⁵³.

Някои думи в определени случаи са оставени непроменени, в други случаи се търси да бъде предложено обяснение, което да е разбираемо за читателя. Гръцката дума „μίμος“ – вече присъстваща при Андреопулос и в *Retractatio*, която се предава понякога, в изданието от 1744 г., като „μίφος“ – бива преведена от Софроний като „омімосъ“ или „мімосъ“ (срв. вече споменатото „лупосъ“); при Павлович и в следващите издания се чете „лукавъ“. Друг пример за различие между версиите е думата „μυστόλιτα“⁵⁴, погача с шира. Софроний, л. 40v–41 (1989 г., с. 93, 94), който често се обръща към българския народ на простичък език, нарича погачата „баница“, като една от най-разпространените храни в България; по-нататък я нарича дори „пита“. Поп Кръстьо (л. 27v–28) използва думата „плаката“. Останалите български текстове обаче предлагат превод от описателен тип:

мастакулка (хлѣбъ со съ медъ или со съ преварена мустъ замесенъ) [...] Павл., с. 38–39 (1854 г., с. 29–30);

мастакулка (хлѣбъ съ медъ или съ прѣварена мѣсть замѣсенъ); 1883 г., с. 28;

мастакулка (хлѣбъ замѣсенъ съ мѣдъ или съ мѣсъ); 1897 г., 1919 г., с. 31;

мѣсталулки (хлѣбъ замесенъ съ медъ или съ преварена масть); Женски хитрини, с. 22.

Сръбският текст от 1855 г. (в другите издания разказът липсва) Ъа с. 35 говори за сладки с мед, „медени колача“ [...]

В заключение ще припомним три съответствия между различните редакции при въвеждането на чужди елементи.

⁵³ Murko, цит. съч., с. 189; *Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven*, (Sitzungsber. d. k. k. Akad.), Wien 1890, с. 11, цитира същия пасаж във връзка с по-голямата свобода на сръбския превод.

⁵⁴ Думата се появява и в *Retractatio* (редува се с формата μελίπυκτων, която присъства и при Андреопулос) и в *Codex Dresdensis*. По отношение на начините ѝ на превеждане при Софроний и при Павлович, срв. Skowronski, Marinescu, цит. съч., с. 260–261.

На с. 59 от гръцкия текст се чете:

ὁμῶς νὰ σοῦ εἶπὼ μιᾶς γυναικὸς ἔργον, καὶ ἄκουσον, ἔὰν ἔχῃς αὐτὴν γεγραμμένην.

Софроний обогатява текста с една добавка:

*Ала първо да ти скажа една работа заради една жена, ала слушай да видиш имаш ли и таж написанна на твоя тефтер*⁵⁵. Софр., л. 44v (Кр. л. 30; 1989 г., с. 98).

Същата добавка се открива в изданията на сръбския текст от 1809 г. (с. 50), и от 1855 г. (с. 38): *[...] да ти кажемъ и я едно лукавство едне жене, да видимъ, и да ми кажешъ, имаш ли и то у твою тефтеромъ.*

В два случая българските текстове след Софроний съвпадат със сръбския текст що се отнася до добавянето на елементи, чужди за гръцкия текст. Това е очевидно в един пасаж от третия разказ на машехата.

ὦ Βασιλέῦ, ἀλλοίμονον (Βόρτολι 1744, 1765; Θεοδοσίου 1783 *ἀλήμονον*) *εἰς ἐμὲ καὶ εἰς τὸν Υἱόν σου, ὅτι τὸ Παιδίον σου ἔφαγε τὸ λεοντάρι εἰς τὴν στραταν, ὅπου ἐπληγαίναμεν.* Гр., с. 30.

Уви мене и твоему сыну, о царю! дете то ти изъде левъ на пути (1854 г., *пути*), *като отхождахме, и азъ едва се избавихъ и дойдохъ да ти кажемъ.* Павл., с. 26 (1854 г., с. 20).

Уви! Царю, единъ лъвъ се нахвърли върху мене и сина ти, когото и изяде, а пъкъ азъ едва успѣхъ да се избавя и да се върна при васъ, за да ви съобща за нещастие то, което ви е постигнало. „Женски хитрини“, с. 15.

В сръбския текст от 1855 г. (в другите издания разказът липсва), на с. 22, четем:

куку мени и твоему сыну о Царю! Дете ти лавъ на путу изеде, кадъ смо отишли, и я се едва избави, и дођо, да ти кажемъ.

Вмъкването не се открива в превода на Софроний; подобни добавки се откриват в изданията от 1883 г., 1897 г. и 1919 г.

Близък до този случай може да се открие в петия разказ на жената, представящ битката на един мъж срещу лъв и маймуна.

В гръцкия текст, мъжът убива маймуната, като ѝ смазва тестисите (*ἔπιασε τὴν Μαῖμοῦ ἀπὸ τὰ ὀρχίδια, καὶ σφίγγωντας* (Βόρτολι 1744 *σφίγκωντας*) *αὐτὰ δυνατὰ, ἐπόφησεν ἡ Μαῖμοῦ.* Гр., с. 50.

Така е и при Софроний: *[...] и фати маймуна за мадете му. И стисна го кръпко. И оумре маймуна [...]* Софр., л. 39 (Кр. л. 26v; 1989 г., с. 92).

При Павлович се казва само, най-общо, че я „хваща“:

[...] хвативши обезяну, стисна я силно толко, щото абие умре [...] Павл., с. 36 (1854 г., с. 28).

⁵⁵ Сръв. Алексиева, цит. съч. (1), с. 141; цит. съч. (2), с. 141.

Във всички останали текстове обаче я хваща за гърлото. Промяната се появява в изданието от 1883 г., с. 27:

[...] хваналъ маймуната за гръцлуня толкова силна, щото тя паднала мъртва на земята.

В това отношение следващите издания съвпадат (с изключение на непълното от 1895 г., в което разказът липсва):

[...] хваналъ маймуната за гръцмултъ толкова силно, щото тя паднала и умрѣла. 1897 г., 1919 г., с. 29.

[...] измъкналъ ржката си, хваналъ маймуната за гръкляна и я стисналъ толкова силно, щото последната паднала мъртва на земята. „Женски хитрини“, с. 21.

Елементът се повтаря в сръбските версии:

[...] счепи маймуна за гушу, удавиги [...] 1809 г., с. 45 (1855 г., с. 33); *дограби маймуна за гушу, удави [...]*: 1848 г., с. 64.

Примерите, които могат да бъдат продължени, са многобройни, но ограниченият обем не позволява темата да бъде изчерпана в това изложение. От гореизложеното може да се заключи, че ако в някои пасажи славяно-балканските преводи – в частност този на Софроний и, в по-малка степен, този на Павлович – калкират предано гръцкия прототип, в други съвсем явно се отдалечават от него. Българските версии не се равняват на сръбските по отношение на свободата на интерпретиране и отдалечаването от модела, но въпреки това имат своите характерни особености, за които се постаряхме да дадем някаква представа. Въпреки извършените промени, преводът на Софроний е най-верният: това не означава, че в него не се долавя присъствието на автора, неговият личен отпечатък личи преди всичко в стилистичните и лингвистични особености – например редуването на изящни с диалектни форми, които произхождат от различни български области, често комбинирани помежду си по напълно новаторски начин или употребата на изключително редки граматични или глаголни конструкции. Един по-задълбочен анализ на езика на Софроний, разбира се, може да се превърне в обект на отделен труд, ето защо в настоящото изложение се ограничихме само със споменаване. От друга страна е добре да отбележим, че по-голямото придържане към новогръцкия модел и, вследствие на това, най-голямата близост до по-стари версии като тези на Андреопулос и *Retractatio* в точките, в които същите съвпадат с печатния текст, поставят превода на Софроний в една друга линия на развитие, по-„чиста“ по отношение на други по-неточни балкански преводи и го приближават до ранносредновековните версии, включително най-вероятно и тези, които са вече изгубени и чиито следи, там където проличават в достигналите до нас писмени документи, представляват интересен обект на изследване. Освен това и синтезът между „старинно“ и „модерно“ също насърчава изучаването на Софроний и на неговата епоха.

Преводът на Павлович поставя началото на нова текстуална традиция, тази на печатния текст, която, както стана ясно, е твърде продук-

тивна. Въпреки че проникването на текста в славянския свят и в частност в българския става много късно, като се има предвид колко стар е той, и въпреки че българската ръкописна традиция не е така стара и е по-бедна в сравнение с гръцката и с румънската, броят на изданията, които излизат до 1926 г. – в един културно-исторически контекст, много по-различен от този, в който се раждат преводите от XIX в. – бива надминат, в зоната на Балканите, само от гръцката издателска традиция.

Текстът на Павлович и следващите му редакции дават път на една много ясна линия на развитие на българския текст на *Книга за Синтина*. Промените, извършени от текстовете от 1883 г. нататък, обяснителните добавки и нарастващото модернизиране на езика и на стила представляват ценно свидетелство за жизнеността и виталността на текста. Всичко това свидетелства за значението, което придобива този цикъл от персийски средновековни разкази в българската литературна панорама, цикъл, който е бил непознат до появата на превода на Софроний.

Не може да остане незабелязан фактът, че ако творбата достига до своята жизнена и плодородна фаза и през XIX в. – епоха, през която в останалия свят в най-добрия случай е обект на изследване на филолозите, които сравняват и изучават средновековна литература – това става благодарение на гръцките и българските издания и преработки.

*Превод от италиански:
Надежда Иванова и Кристина Ангелова*